

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

u

2

79^e jaargang

2006

350 jaar Waalse gemeente in de Pieterskerk

Opmerkelijke geschiedenis

van een beeldengroep

De buurt van Caecilia en Louis Andriessen

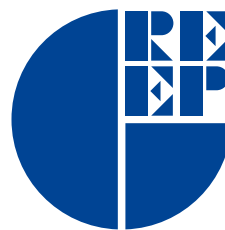
LOSSE VERKOOP €2,50

hart voor **historie** en **cultureel erfgoed** in de provincie **Utrecht**

**voor
Utrecht-boeken
stad en provincie**

Broese

Hoofdvesting: Stadhuisbrug 5 ★ 3511 KP Utrecht
T. 030-2335200 ★ **F.** 030-2314071

GREET Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Begijnkade 20
3512 VV Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

AANNEMINGSBEDRIJF
H.J. JURRIËNS BV

Utrecht*
Amsterdam
Groningen
Delft
Workum
Zeist

* hoofdvesting Utrecht
Tel. 030 - 2412912
Fax 030 - 2413934
www.jurriens.nl
mail@jurriensbouw.nl

34 Franstalig ter kerke gaan

Sinds 1583 kent Utrecht een Waalse gemeente en al 350 jaar maken de leden gebruik van de Pieterskerk. Echt groot is deze gemeenschap van Franstalige protestanten nooit geweest en vorige eeuw naderde de omvang een kritische ondergrens maar dankzij de komst van Afrikaanse vluchtelingen stijgt het aantal leden weer.

40 Domweg gelukkig in de Herenstraat

Een huis vol muziek, de Domtoren om de hoek, maar ook de Hongerwinter en de dreiging van de Duitse bezetter. In deel 2 van 'De buurt van': Caecilia en Louis Andriessen.

46 Asiel voor drie beelden

De opmerkelijke beeldengroep van Jezus en twee discipelen van de Duitse beeldhouwer Wilhelm Gross kwam in 1939 tijdelijk naar Utrecht voor een expositie. Hoe het komt dat de beelden terechtkwamen in Leeuwenbergh en nooit meer uit Utrecht zijn weggegaan.

> Inhoud

32 Van de bestuurstafel

33 Cultureel Erfgoed

Ronald Rommes

34 'Somwillen een sermoen in franchois'
350 jaar Église Wallonne in de Pieterskerk

Maurice van Lieshout

40 Een gelukkig, muzikaal gezin in de Herenstraat
De buurt van: (2) Caecilia en Louis Andriessen

45 Literatuursignalement

Ole van Luyn

46 De beeldengroep in Leeuwenbergh

50 Agenda en berichten

52 Register jaargang 2005

31

Actualiteit en versijningsritme

P.A. BLOK, VOORZITTER

Niet alles werkt eraan mee u als leden op de hoogte te brengen van de actuele stand van zaken van door Oud-Utrecht ondernomen acties. Zo hebt u dit nummer van ons Tijdschrift rond 1 april in de bus gekregen, terwijl de kopij 23 februari moest zijn ontvangen. Zeker, jegens deze rubriek betoont de redactie een zekere mildheid, maar op veel uitstel mag ik niet rekenen. Maar als de productietijd van het tijdschrift - eindredactie, vormgeving en drukken - vijf weken kost, dan leg je je daar bij neer.

Maar neem nu de voorgenomen bouw van de parkeergarage in en onder het Lucas Bolwerk. Het meest actuele nieuws moet ik rond 23 februari leveren, de zitting van de Raad van State wordt op 3 maart gehouden, de gemeenteverkiezingen zijn op 7 maart en de uitspraak van de Raad van State kan voor 1 april worden verwacht. Voor mij is dat toekomst, maar voor u als lezer is het verleden tijd. En u kunt er pas op 1 juni kennis van nemen.

Dan nu de stand van zaken per 23 februari. Een heel boeiende ontwikkeling heeft zich voltrokken op het gebied van de gemeentepolitiek. De collegepartijen CDA, Leefbaar Utrecht, PVDA en VVD slooten in 2000 een collegeakkoord. Daarin verklaarden zij onder meer de bouw van een grote ondergrondse parkeergarage in het Lucas Bolwerk te steunen. Bij onze gesprekken met raadsleden en in alle procedures die we voerden, stuitte we steeds op dit akkoord.

Kort geleden is veel veranderd. Eerst liet Leefbaar Utrecht weten de steun aan het bouwplan na 7 maart te zullen beëindigen. Enkele weken later gaf ook de PVDA aan dat op die datum de houdbaarheid van de steun zou zijn verlopen. Daaraan werd in de pers toegevoegd dat bij de komende collegeonderhandelingen het Lucas Bolwerk niet nogmaals zou worden geruild voor sociale onderwerpen. De oppositiepartijen hebben zich consequent tegen de plannen verzet. De conclusie lijkt dan gewettigd

dat geen verkiezingsuitslag denkbaar is ten gunste van de bouw van de parkeergarage. Politieke partijen spreken zich inmiddels in het openbaar erover uit een ander en beter parkeerbeleid na te streven, waarin geen plaats meer zal zijn voor grootschalige parkeergarages. De perspectieven voor het behoud van het Lucas Bolwerk lijken gunstig. In het volgende nummer hoop ik u de einduitslag te kunnen berichten.

De afloop van een andere actie loopt wél in de pas met het versijningsritme van het Tijdschrift. Die betreft het Delaterrein. De omwonenden vinden het een vreselijke naam, die herinnert aan de begrafenisonderneming die er vroeger gevestigd was. Zij spreken liever van het Hiëronymuserf. Dat geeft goed aan om welk gebied het gaat. Het is het gebied tussen het Hiëronymushuis aan de Maliesingel en de Abstederdijk, waar de Minstroom in de Singel uitmondt. De gemeente noemt het 'het enige open gebied uit de Middeleeuwen dat zichtbaar is'. Het is het oude hoveniersgebied van Abstede, dat de stad van groenten en fruit voorzag, en de moestuin van het Hiëronymuscomplex.

De gemeente, inmiddels eigenaar van het terrein, had plannen ontwikkeld. Nu in het Hiëronymushuis appartementen worden gemaakt, zou het terrein worden benut voor huizen, appartementen en een garage voor kortparkeerders. De omwonenden streefden een andere invulling na. Ze maakten een mooi boekje met alternatieven en gingen met de gemeente in gesprek.

Onze Commissie Cultureel Erfgoed vestigde onze aandacht op het plan. Het bestuur zond eind november een brief aan twee raadscommissies. De heer Kocken van onze commissie sprak namens Oud-Utrecht in. Wij maakten ons vooral sterk voor het behoud van de zichtlijnen tussen huis en tuinen. Ook vroegen we aandacht voor het behoud

van de kleinschaligheid en het beperken van hoogbouw. Verder bepleitten we het inpassen van de Rietveldroute langs de Minstroom.

Op 17 februari werd ik gebeld door een enthousiaste heer Kocken, die mij kort daarna bezocht. Hij las een perspublicatie voor waaruit bleek dat er geen 150 kort parkeerplaatsen zouden komen, maar 30 plaatsen voor de bewoners van de nieuwbouw en 45 voor abonnementhouders. Die bijstelling was gunstig voor de omwonenden. Voor Oud-Utrecht was van belang, dat meer rekening wordt gehouden met de zichtlijnen. Een groenere inpassing door een andere situering van de bebouwing, minder woningen en een lagere bebouwing zorgen daarvoor. Ook de Rietveldroute komt dan beter uit de verf.

De gemeente heeft geluisterd naar de omwonenden en Oud-Utrecht. Dat is gevolgd door een aantal aanpassingen. Wij vroegen de gemeente niet alleen aandacht te besteden aan de economische factoren, maar ook aan de cultuurhistorische. Dat heeft de gemeente gedaan en dat stemt tot tevredenheid en erkentelijkheid.

Utrecht, tussenstation of halteplaats?

ERROL VAN DE WERDT

Vele Utrechtse erfgoedhoeders ontwaken langzaam maar zeker, een voor een, uit hun winterslaap. Na lange verbouwingen of herinrichtingen stellen ze hun deuren weer open voor het publiek. Daarmee is niet alleen het roerende culturele erfgoed fraaier en toegankelijker gepresenteerd, maar zijn ook de monumenten waarin ze zich veelal bevinden weer beter toegankelijk. Zo is het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement, gevestigd in de Buurkerk, de belangrijkste en oudste parochiekerk van de stad daterend uit de 15e eeuw, weer in zijn fraaie gotische vorm te bewonderen. De Sterrenwacht Sonnenborgh (1551) op en in het gerestaureerde bolwerk is eveneens onlangs in geheel vernieuwde staat opengesteld. De bezoeker kan nu ook het bolwerk in alle hoeken en gaten doorvoren. Het Spoorwegmuseum is in een vorm van jongere bouwkunst ondergebracht, het vroegere Maliebaanstation. Dat is voor de gelegenheid van een bezoek aan het museum nu ook weer vanaf het Centraal Station met de trein bereikbaar.

Zeven Utrechtse musea hebben de handen ineen gestoken voor een intensieve samenwerking met het project *De 7e Hemel*. Het college van B&W heeft het initiatief uitgeroepen tot hét stadspromotionele evenement van 2006. Initiatiefnemers en bestuurders hopen en verwachten dat bezoekers Utrecht niet alleen als tussenstation maar ook als bewust gekozen halteplaats gaan gebruiken. Om daar aandacht voor te vragen, bestaat het openings-evenement uit het plaatsen van zeven uitvergroete topstukken op

hoge gebouwen zoals de uitvergroete oren van Nijntje op de Neudeflat.

Inmiddels heeft Nijntje, het culturele exportproduct van de stad, in het dick bruna huis haar eigen onderkomen gekregen. Na een intensieve verbouwing van een deel van de Willem Arntz vleugel, is daar een geheel nieuw museum, gewijd aan het oeuvre van Dick Bruna, ontstaan. De regentenkamer van de vleugel die lange tijd leegstond en in sterk verwaarloosde toestand verkeerde, is opgenomen in deze nieuwe dependance van en tegenover het Centraal Museum. Het dick bruna huis oefent grote aantrekkingskracht uit op buitenlandse, in het bijzonder Japanse bezoekers. In 2007 opent nog een nieuw museum zijn deuren: het Geldmuseum. Daarvoor wordt het statige en beeldbepalende gebouw van de Koninklijke Nederlandse Munt, waar tot 1992 's Rijksmunt gehuisvest was, nu intensief gerestaureerd en verbouwd. Er schijnen, in navolging van het Rijksmuseum, plannen te zijn om *hard hat* tours te organiseren waardoor al voor de opening een kijkje achter de schermen mogelijk wordt. De productie van de Nederlandse euro en die van enkele andere EU-landen vindt er overigens nog steeds plaats.

Het zijn niet alleen de musea die zich roeren. Ook uit de hoek van de muziek is er witte rook uit de schoorsteen gekomen. Het gemeentebestuur heeft ingestemd met het definitieve ontwerp voor het nieuw te bouwen Muziekpaleis aan het Vredenburg. De projectarchitect is Herman Hertzberger die de popzaal voor Tivoli

al ontworpen heeft. De schil rond de grote zaal van het huidige Muziekcentrum Vredenburg wordt eind van dit jaar gesloopt. Eerder heeft de Vereniging Oud-Utrecht de stadsbestuurders gevraagd de restanten van het oorspronkelijke Vredenburg te koesteren en daar wijzen we nu weer op.

Dat passanten aan Utrecht niet voorbij kunnen gaan, moet de futuristische blikvanger de Belle van Zuylen toren aan de rand van Leidsche Rijn duidelijk maken. Die toren van architect Pi de Bruin - het is nog niet meer dan een plan -, moet met zijn 262 meter het *landmark* van Utrecht en het hoogste gebouw in Nederland worden. Als de gemeenteraad akkoord gaat, dan zou de bouw in 2008 of 2009 kunnen starten. Het gebouw moet met 96.800 m² ruimte bieden aan wonen werken en cultuur.

Arme Belle van Zuylen: ze had er ongetwijfeld een mening over gehad en volgens mij haar naam niet aan dit project willen geven. Ik wil de vooruitgang niet tegenhouden, sterker zelfs moderne vernieuwende architectuur, rekening houdend met de historische gegroeide omgeving zie ik graag. Utrecht heeft daar genoeg geslaagde voorbeelden van zoals de economische faculteit in de Uithof van Mecanoo of het Rietveld Schröderhuis dat zelfs op de Unesco-werelderfgoedlijst staat. Nee, ik viel niet van mijn stoel van het ontwerp van Pi de Bruin en tja waarom altijd hoger dan hoog? Is dat een belangrijk kwaliteitscriterium? Wellicht een interessant onderwerp voor het forum op onze website. Ik geloof namelijk niet dat dit ontwerp nu zo sterk zal bijdragen aan Utrecht als halteplaats.

‘Somwilen een sermoen in franchois’

350 jaar Église Wallonne in de Pieterskerk

Interieur van de Janskerk, kerk van de Waalse gemeente van 1585 tot 1656: het schip en het koor uit het westen met links een doorkijk in de Antoniuskapel. Tekening Pieter Saenredam 1636. Foto HUA, Collectie Beeldmateriaal

Sinds 1656 maakt de Waalse gemeente gebruik van de Pieterskerk. Waren het protestanten uit Wallonië die de gemeente stichtten, honderd jaar later waren het Hugenoten uit Frankrijk die de gemeente nieuwe impulsen gaven. Franstalige vluchtelingen uit Afrika vormen nu de nieuwste groep gemeenteleden.

RONALD ROMMES

De geschiedenis van de Waalse kerk is, net als die van de lutherse kerk, nauw verbonden met de komst van immigran-

ten vanaf het einde van de 16e eeuw.¹ De eerste Waalse gemeenten in Nederland werden gesticht in Middelburg (1574) en Amsterdam (1578). Sinds de synode van Dordrecht in 1578

vormden ze een zelfstandige organisatie, die ook eigen synodes en classisvergaderingen hield. Latere Waalse gemeenten, zoals die in Utrecht, sloten zich daarbij aan. Het belangrijkste verschil met de grote Nederduits-gereformeerde Kerk (sinds 1816 Nederlandse Hervormde Kerk) was het gebruik van Frans als voertaal. Daarnaast waren er kleine verschillen, zoals het aantal jaarlijkse vieringen van het heilig avondmaal: zesmaal bij de Walen, viermaal bij de Nederduitsen.

Walenstraat

In Utrecht besloot het stadsbestuur op 7 januari 1583 het kapittel van Sint-Jan te vragen de Janskerk open te stellen 'voir de Doornickers ende andere verdrevene van Walslant alhier residerende' om 'somwilen een sermoen in franchois' te houden. De trek uit het in oorlogsgebied gelegen Doornik (Tournai) was minstens een jaar eerder al op gang gekomen, want in maart 1582 had het stadsbestuur voorrechten geschonken aan een aantal met name genoemde Doornikers.²

Van het gebruik van de Janskerk kwam voorlopig weinig. Op 21 januari 1583 werd de eerste Frans-talige eredienst gehouden in de kerk van het Regulierenklooster aan de Oudegracht. Pas in september 1585 werd voor het eerst gepreekt in de Janskerk. Gezien het aantal deelnemers aan de viering van het H. Avondmaal met Pasen 1583 is geschat dat Utrecht 40 à 70 Walen telde (inclusief gezinsleden). De meeste woonden in enkele leegstaande kloosters en hielden zich bezig met de textielnijverheid. Later werden op het terrein van het klooster van de Dominicanen ('de predikheren') huisjes gebouwd die uitgroeiden tot de Predikherenstraat. Deze was ook wel bekend als de 'Walenstraat'.

Door de vestiging van nieuwe groepen Franstaligen groeide de Waalse gemeente. Eind 1595 waren er naar schatting 140 à 200 Walen (inclusief gezinsleden), een aantal dat zou groeien tot circa 700 rond 1620.³ Behalve migranten meldden zich inmiddels ook de kinderen van eerdere nieuwkomers aan. De gemeente had bovendien tot diep in de 17e eeuw aanwas van mensen -

meestal Fransen - die het katholicisme afzwoeren en belijdenis deden in de Waalse kerk.

Behalve uit Doornik en omgeving kwamen veel van de eerste leden van de Waalse gemeente uit steden als Valenciennes en Kamerijk (Cambrai). Meestal hadden ze eerst enige tijd elders gewoond, zoals in Antwerpen. Anderen kwamen vanuit Hollandse of Zeeuwse steden, die, in tegenstelling tot Utrecht, actief vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden hadden geworven. Weer anderen migreerden uit Duitse (Aken, Keulen, Neu Hanau) of Engelse steden (vooral Norwich), waar al lang gemeenschappen van Vlaamse en Waalse protestanten bestonden. Ook diverse Waalse en Franse militairen sloten zich bij de Waalse gemeente aan. Soms namen zelfs Schotse en Engelse militairen deel aan de Avondmaalsviering, zoals ge-

neraal Edward Cecil in 1613. Na de stichting van de Utrechtse universiteit in 1636 sloten zich soms ook studenten aan bij de gemeente. De Poolse student Albertus Malatsky was een van de eersten; hij werd op 29 mei 1636 als 'passant' toegelaten.

De grootste omvang bereikte de Waalse gemeente tegen 1650. Tussen 1640 en 1650 werden 455 kinderen gedoopt, wat suggereert dat er meer dan 1.000 Walen moeten zijn geweest. Kort daarop kwam er een vaste tweede predikant, waarna de gemeente tot 1827 meestal door twee predikanten bediend werd.

Naar de Pieterskerk

In oktober 1643 kondigde het stadsbestuur aan dat de sterk gegroeide Nederduitse gemeente ruimtegebrek had en daarom de Janskerk in gebruik mocht nemen. De Waalse gemeente dien-

Interieur Pieterskerk: het schip uit het oosten met de ravage na het instorten van de beide torenspitsen als gevolg van de tornado van augustus 1674

Tekening Herman Saftleven 1674.

Foto HUA, Collectie Beeldmateriaal

Dominee O. Genouy
op de preekstoel van de
Pieterskerk tijdens zijn
afscheidspraak in 1922

Foto: L.M. de Rijk
HUA, Collectie Beeld-
materiaal

de deze kerk te ontruimen en naar de Catharijnekerk of de Mariakerk te verhuizen.⁴ Het *consistoire* van de Waalse gemeente ging hiermee niet akkoord en stelde 'une remontrance humble' op om de vroedschap op andere gedachten te brengen. Het kerkbestuur was bang de rijke leden te verliezen bij een verhuizing naar de Mariakerk en vond de Catharijnekerk te ver lopen voor met name de leden die buiten de Weerdpoot en de Witte vrouwenpoort woonden. Het protest had effect en tot 1656 bleef de Waalse gemeente gebruik maken van de Janskerk.

Op 14 juli 1656 werd het vroedschapsbesluit herhaald en nu definitief uitgevoerd. De Waalse gemeente diende nu te verhuizen naar de Pieterskerk, die werd overgenomen van de Engelse gemeente. De erediensten, dopen en huwelijken vonden voortaan in de Pieterskerk plaats, wat niet gold voor het begraven. Net als eerder werden de Walen verspreid over alle kerken in de stad begraven, afhankelijk van de

locatie van het familiegraf of bijvoorbeeld een gildengraf.

De Sint-Pieterskerk was in 1048 ingewijd door bisschop Bernold (1027-1048), wiens sarcofaag zich er nog steeds bevindt. Aan de kerk was een kapittel verbonden, dat tot 1811 bleef bestaan met protestantse heren die zich kanunnik noemden en de talrijke bezittingen van het kapittel beheerden. Daartoe behoorde de Pieterskerk. De Waalse gemeente zorgde slechts voor het interieur van de kerk, terwijl de zorg voor het exterieur voor rekening van het kapittel kwam.

Uit de inschrijving van nieuwe lidmaten in de eerste jaren in de Pieterskerk blijkt dat zij geboren waren in Franse en Waalse plaatsen als Calais, Cambrai, Lens, Mons (Bergen), Parijs, Sedan, Soissons en Waterloo, in Duitse plaatsen als Aken, Keulen en Hanau, in Venetië en in talrijke Nederlandse steden. Deze internationale herkomst past in een breder beeld, want hoewel Utrecht in de 17e eeuw geen 'gouden eeuw' kende, had de stad

wel een internationaal samengestelde bevolking. De circa 31.000 Utrechtse van die tijd kwamen uit een groot deel van Europa en er waren zelfs enkele zwarte mensen uit Angola te vinden.⁵ Tijdens de tornado van 1 augustus 1674 raakte een deel van de westzijde van de kerk zwaar beschadigd. Een tijdlang konden geen diensten meer worden gehouden. Op verzoek van de Waalse kerkenraad stelde de Nederduits-gereformeerde gemeente de Regulierenkerk beschikbaar, waar de Franstalige erediensten gedurende enige tijd werden gehouden. Het kapittel vroeg intussen het stadsbestuur om een bijdrage voor het herstel van de Pieterskerk. De vroedschap weigerde, maar stelde voor beide zwaar beschadigde torens af te breken en de stenen te verkopen. Met de opbrengst zou de rest van de kerk hersteld kunnen worden.

Koffie en biljart

Onder koning Lodewijk XIV werd de positie van de Calvinisten in

Frankrijk moeilijk. Na de burgeroorlogen in de periode 1562-1598 hadden ze bij het Edict van Nantes een aantal rechten gekregen, die in de loop van de 17e eeuw steeds meer onder druk kwamen te staan. Vooral na 1650 kregen ze het moeilijker en sommigen vertrokken. Toen in 1685 het Edict van Nantes werd herroepen, namen velen de wijk naar Nederland, Engeland en de Duitse landen.

Op de te verwachten toestroom van Hugenoten werd sinds de Waalse synode van september 1680 geanticipeerd. Élie Saurin, sinds 1670 predikant van de Waalse gemeente in Utrecht, sprak daarover met bestuurders van de stad en het gewest. In 1681 boden talrijke steden en gewesten, waaronder Utrecht, protestantse godsdienstvluchtelingen gunstige vestigingsvoorwaarden, zoals gratis burgerrecht, belastingvrijstellingen, dispensaties bij de uitoefening van beroep en bedrijf, en soms subsidies. Daarbij speelden economische overwegingen een rol. De bestuurders hoopten op de komst van fabrikanten, geschoolde ambachtslieden en handelaren om de slechte economie van de impulsen te voorzien. Voor de opvang van de vluchtelingen waren de lokale Waalse gemeenten verantwoordelijk, zij het met financiële steun van stad en gewest.

Vanaf 5 januari 1686 vonden in Utrecht wekelijks collectes plaats in de Waalse kerk. De opbrengsten waren aanvankelijk hoog, zodat het geringe aantal Hugenoten in de stad ruimhartig kon worden bedeed. Toen het aantal vluchtelingen steeg, moesten de giften echter worden verlaagd.

*Het orgel in de Pieterskerk
1934
Prentbriefkaart
HUA, Collectie Beeld-
materiaal*

Er werd meer tijdelijke bijstand verleend, zoals geld voor kleding of ter overbrugging van een ziekteperiode. De hulp werd gegeven op aanbeveling van een gemeentelid of op gezag van de kerkenraad. Niet alleen vluchtelingen kregen geld, maar ook mensen die hen tijdelijk onderdak boden. De Hugenoten in Utrecht kwamen verspreid uit heel Frankrijk.⁶ Een kleine meerderheid was afkomstig uit de gebieden ten zuiden van de Loire, maar ook Champagne was een belangrijk herkomstgebied. Vooral uit het stadje Châlons waren relatief veel Hugenoten afkomstig, zodat het er op lijkt dat zich een proces van kettingmigratie heeft voor-

gedaan. Sommige vluchtelingen hadden al familie, vrienden of kennissen in Utrecht wonen, zoals de moeder en zuster van Élie Saurin.

Op grond van losse aanwijzingen moet het aantal Hugenoten dat in Utrecht heeft gewoond op een duizendtal worden geschat. Ze kwamen verspreid over een periode van vele tientallen jaren. Zo kreeg Jean Sabrier (een 'Frans refugie') in 1733 gratis burgerrecht in Utrecht. Deze chirurgijn was met zijn echtgenote en drie kinderen afkomstig uit Lacaune in Languedoc. Veel Hugenoten woonden slechts kort in de stad. 'Pasteur' Louis Bénion vertrok al snel naar de nieuw gestichte

'St. Pieters of Franche kerk te Utrecht 1752'
Tekening Paul van Liender 1776
Foto HUA, Collectie Beeldmateriaal

gemeente te Amersfoort. Van andere nieuwkomers zijn de nazaten nog generaties in Utrecht blijven wonen. Onder hen waren veel bakkers. Nieuwigheden die door de Hugenoten populair zijn gemaakt, zijn het biljartspel en het koffiehuis. Koffie was samen met thee aan het einde van de zeventiende eeuw in opkomst als volksdrank, dus deze immigranten speelden in op de mogelijkheden die een nieuwe mode bood.

Voor de Waalse gemeente vormde de komst van de Hugenoten een belangrijke impuls. Na omstreeks 1650 was de omvang van de gemeente gedaald, maar nu trad plotseling weer groei op. De Hugenoten David Martin en Michel Janiçon werden in 1686 benoemd tot 'pasteur', waardoor de gemeente nu tijdelijk drie predikanten had. Er werden meer huwelijken gesloten en ook meer kinderen gedoopt: 100 in de jaren 1676-1685, 170 in 1686-1695, 208 in 1696-1705 en 120 in 1706-1715. Daarna bleef dat aantal enige decennia betrekkelijk stabiel.

Rijke schenkingen

Na de turbulente 17e eeuw brak voor de Waalse gemeente een relatief rustige periode aan. Alleen de levenswandel van enkele predikanten veroorzaakte commotie. Zo werd J.S. la Combe, pasteur in Utrecht sinds 1737, beschuldigd van het onderhouden van intieme relaties met diverse vrouwen, onder wie enkele van zijn dienstmeisjes en een vrouw van dubieuze zeden. Een commissie die de beschuldigingen moest onderzoeken, verklaarde echter geen bewijzen te hebben gevonden en La Combe bleef predikant tot zijn dood in 1755.

De gemeente was nog steeds internationaal samengesteld. Behalve Fransen, Zwitsers, Walen en Nederlanders waren er soms ook Britten en regelmatig Duitsers die zich aansloten. Een naam als Anne Marie Nettelbusch (uit Hamburg) geeft aan dat het vermoedelijk niet slechts om nazaten van Hugenoten ging. Wellicht speelde het internationale prestige van de Franse taal een rol bij de keuze zich aan de

sluiten bij de Waalse gemeente in plaats van de Nederduits-gereformeerde kerk.

In 1728 werd het jaarlijkse aantal vieringen van het heilig avondmaal teruggebracht van zes tot vier, net als bij de Nederduits-gereformeerde gemeente. Ook op ander vlak lijkt het verschil met 'l'église flamande' kleiner te zijn geworden. Zo werden, tot ongenoegen van de predikanten, diaconen gekozen die de Franse taal niet machtig waren! Arme mensen die het Frans spraken noch lazen werden als lid geweigerd, omdat ze slechts een uitkering van de rijke diaconie op het oog zouden hebben.

Gemeten naar het aantal gedoopte kinderen nam de omvang van de gemeente af in de loop van de 18e eeuw. Tegelijkertijd kreeg de gemeente een enigszins elitair karakter doordat leden van diverse regentengeslachten toetraden. Zij deden rijke schenkingen, zowel bij leven als door een legaat. Zo schonk baron De Geer een kapitaal van f 3.400,- aan het ouderlingenfonds. Andere giften maakten het mogelijk een nieuw orgel te bekostigen, nadat het vorige tijdens de storm van 1674 was vernield. Orgelmaker Wichleben uit Amsterdam vervaardigde het instrument dat van 1730 tot 1890 dienst zou doen in de Pieterskerk. Voor het onderhoud van het orgel en de betaling van de organist werd een orgelfonds in het leven geroepen.

Zeer belangrijk was het legaat van circa f 30.000,- van de eerdergenoemde La Combe, dat in 1766 beschikbaar kwam. Hiervan werd een fonds in het leven geroepen voor (aanvullende) uitkeringen aan predikanten. Vooral toen de overheidsbijdragen voor

de traktementen grotendeels wegvielen in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) moest het fonds regelmatig worden aangesproken. Later is zelfs het hele traktement ervan bekostigd. Nog vandaag wordt dit fonds aangesproken voor uitgaven voor de erediensten.

Eigenaar Pieterskerk

In 1811 werden per keizerlijk decreet de kapittels opgeheven en vervielen hun bezittingen aan de staat. Voor de Waalse gemeente opende dit de mogelijkheid eigenaar te worden van de Pieterskerk. Na moeizame onderhandelingen, waarin financiële garanties werden bedongen vanwege het achterstallige onderhoud, kwam de kerk in 1823 definitief in handen van de gemeente. Elf jaar later werd ook het voormalige kapittelhuis door koop eigendom, dankzij een financiële bijdrage van het fonds La Combe. Het aantal lidmaten werd in 1819/1820 op 260 à 280 geschat en de totale aanhang op circa 400 personen.⁷ Die aantallen liepen op in de loop van de 19e eeuw. Volgens de volkstelling van 1849 rekenden 550 inwoners van de provincie Utrecht zich tot de 'Fransche of Waalsche hervormden'. Van hen woonden er 386 in de stad Utrecht, 29 in Amersfoort, 20 in Zeist en 12 in Jutfaas. Binnen de stad woonde tweederde van de Walen binnen de stadsmuren in de oostelijke helft, tevens de stadshelft waar de Pieterskerk te vinden was. Opmerkelijk is dat anderhalve eeuw eerder ook het merendeel van de Hugenoten daar woonde en dat ook de eerste Waalse vluchtelingen daar waren opgevangen. In de tweede helft van de 19e

eeuw nam het aantal aanhangers van de Waalse kerk in de stad toe tot 446 en tot 607 in de hele provincie. Wellicht dat het vrijzinnige karakter van de gemeente daaraan bijdroeg; dominé Jean Gédeon Lambertus Nolst Trenité was een van de oprichters van de Nederlandse Protestantenvond in 1870. De groei bleef echter achter bij de totale bevolkingsgroei. Rond 1900 heeft zich een geleidelijke teruggang ingezet, mede door de ontkerelijking. Zo waren er in 1947 nog maar 368 Waals-hervormden in de provincie, van wie 134 in de stad Utrecht. Het ledental daalde en een proces van vergrijzing zette in. Ten gevolge daarvan bleef een kleine gemeente over, die de ingrijpende restauratie van de kerk in de jaren 1954-1970 doorstond en in 1983 haar 400-jarige bestaan vierde. Sinds de jaren negentig hebben Franstalige vluchtelingen uit Afrikaanse staten als Burundi, Congo en Rwanda ('la troisième refuge') zich bij de gemeente aangesloten en haar van nieuwe impulsen voorzien. Met hun herdenkt een kleurrijke *Église Wallonne* in 2006 op feestelijke wijze haar 350 jarige verbondenheid met de Pieterskerk.

Ronald Rommes is historicus. Hij werkt als publicist, onderzoeker en redacteur.

Noten

- 1 R. Rommes, 'Lutherse immigranten in Utrecht tijdens de Republiek', in: M. 't Hart, J. Lucassen en H. Schmal (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van migranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996), 35-53.
- 2 Het Utrechts Archief, Stadsarchief 2, nr. 121: 26/3-1582, 7/1-1583.

- 3 In 1618 vierde predikant Charles de Nielles het avondmaal met gemiddeld 200 mensen. Een lidmatenlijst uit circa 1620 vermeldt 249-250 personen, verdeeld over 168 gezinnen. Bij een gemiddelde gezinsgrootte van 4 à 4,5 personen zijn dat 670-750 mensen. Jaarlijks werden gemiddeld circa 25 kinderen gedoopt, wat bij een gangbaar geboortecijfer (35 promille) op 700 à 725 Walen wijst.
- 4 HUA, Archief Waalse gemeente nr. 1: 25/10, 1/11 en 5/11-1643.
- 5 Rommes, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1998). 86; R. Rommes en J. van der Spek, *Met hand en hart. Zeven eeuwen smedengilde en St. Eloyengasthuis in Utrecht 1304-2004* (Utrecht, 2004), 53.
- 6 Van der Spek, 'Réfugiés pour la religion. De Hugenoten in Utrecht', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1999, 35-74, aldaar 46-48.
- 7 HUA, Archief Waalse gemeente nr. 39.

Overige literatuur

- Bodel Bienfait, P.E.H., 'L'Église Wallonne d'Utrecht' (overdruk aanwezig in de bibliotheek van HUA; oorspronkelijk gepubliceerd in: *Bulletin de la commission pour l'histoire des églises wallonnes* 3, [1888]).
- Bots, H., e.a., *Vlucht naar de vrijheid. De Hugenoten en de Nederlanden* (Amsterdam/Dieren 1985).
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Publicaties Volkstellingen 1795-1971* (5 cd roms, 1999).
- Hoekstra, T., *De Utrechtse Pieterskerk* (Utrecht 1993).
- Kluyver, P., *De orgels in de Pieterskerk te Utrecht* (Z.p., z.j.).
- Pietersma, A., *Inventaris van de Waalse gemeente te Utrecht, 1583-1971* (Utrecht 1994).
- Thys, A., *L'église wallonne d'Utrecht de l'origine au synode de Dordrecht* (Liège, 1978).

Een gelukkig, muzikaal gezin in de Herenstraat

*De Herenstraat, hoek Nieuwe Gracht in 1939. Het eerste lagere huis rechts is nummer 5
Foto: Het Utrechts Persbureau. HUA, Collectie Beeldmateriaal*

Hoe bepalend is de omgeving waarin iemand opgroeit? Bekende bewoners van stad en provincie halen herinneringen op aan de buurt(en) waarin ze hun jeugdjaren doorbrachten. In het tweede deel: Caecilia en Louis Andriessen, tot 1950 woonachtig in de Utrechtse Herenstraat.

MAURICE VAN LIESHOUT

In 1931 verhuisden Hendrik Andriessen, zijn vrouw Tine Anschütz en hun vijf kinderen Gesina (1920), Heleen (1921), Nico

(1923), Jurriaan (1925) en Caecilia (1931) van Haarlem naar de Utrechtse Herenstraat nummer 5. Andriessen, organist, koordirigent, componist en muziekdocent was een jaar daarvoor

aangesteld aan de Rooms-Katholieke Kerkmuziekschool aan de Utrechtse Plompetorengracht. In 1934 werd hij bovendien organist-dirigent van de Utrechtse St. Catharina-kathedraal en weer drie jaar later volgde zijn benoeming tot directeur van het Utrechts conservatorium.

In de Herenstraat kregen Hendrik en Tine in 1939 nog een zesde kind: Louis. Net als hun broer Jurriaan traden Louis en Caecilia in de muzikale voetsporen van hun ouders. Jurriaan (gestorven 1991) en Louis werden beiden componist, Caecilia pianiste en pianodocente. Inmiddels geldt Louis Andriessen als Nederlands bekendste eigentijdse componist die ook in het buitenland veel aanzien én leerlingen heeft. Samen met Caecilia kijkt hij terug op hun jeugdjaren in Utrecht.

Geroofde bestrating

Caecilia: 'Herenstraat 5 was voor ons een heel leuk huis met allerlei hoekjes en verborgen plekjes waar je verstoppertje kon spelen. Voor een huisvrouw - mijn moeder had gelukkig altijd een dienstbode -, was het erg onpraktisch. Er kon geen raam behoorlijk open of dicht, want het was 300 jaar oud. Beneden hadden de ramen binnenluiken die mijn ouders weg lieten halen om meer licht te krijgen. Ze verdwenen naar de kelder en zijn in de oorlog weer terug gehangen, dat scheelde met de verduistering en de verwarming. Tijdens de Hongerwinter huisden we allemaal achter in de achterkamer aan een heel grote tafel.'

'In de zomer, als het mooi weer was, zetten we die tafel op het plaatsje. Dat was maar een meter of drie diep en erachter, geschei-

den door een muur, lag de tuin van nummer 1, waar de boekbinder Gemminck woonde. Mijn moeder is hem ooit gaan vragen of we een deurtje naar zijn tuin mochten maken, zodat wij daar konden spelen, want hij gebruikte de tuin alleen om zijn hond uit te laten. Maar dat wilde hij niet.'

Louis: 'Op dat plaatsje had je ook een luik voor het kolenhok en een putje. Ik herinner me, en ik schaam me daar nog voor, dat ik probeerde onze kat aan zijn staart in dat putje te laten zakken. Hij verzette zich hevig met gestrekte pootjes en uitgestoken nagels. Het is me dan ook niet gelukt.'

Caecilia: 'Onze straat, de Herenstraat, was een nogal nauwe straat waar auto's elkaar nauwelijks konden passeren. Dat merkte je bijvoorbeeld als meneer Willemsen, de groenteman, met zijn paard en wagen de straat doortrok. Hij bleef dan bij ieder huis lang stilstaan om groenten af te wegen.'

Louis: 'Wie ook regelmatig langskwam, was de man van de kattenbakcentrale waar wij ook lid van waren. Hij had een rare, oude paard en-wagen met twee etages met aan de ene kant de vieze en aan de andere kant de schone kattenbakken. Voor een vieze kreeg je een schone in ruil, heel handig.'

'Onze familie heeft van 1934 tot 1950 in de Herenstraat gewoond, de oorlogsjaren vielen daar middenin. Die tijd wordt voor mij gesymboliseerd door het geleidelijk verdwijnen van de bestrating. Die bestond uit een soort harde turf die naarmate de oorlog vorderde steeds meer weggeroofd werd en uiteindelijk, ik denk tegen de Hongerwinter, lag er alleen nog maar zand.'

Dichter in ochtendjas

Caecilia: 'Wat in de Herenstraat ook opviel zijn de verschillende kerkgenootschappen. Je had de Silokerk, een protestantse kerk waar ook een zondagsschool was. Daar gingen andere kinderen uit de straat naar toe, dat respecteerden we, ook al waren wij katholieken. Er was helemaal geen animositeit. Tegenover die kerk had je dan de Vrij Katholieke Kerk, maar die namen we thuis niet serieus. We vonden het een beetje rare sekte en het leek van buiten helemaal niet op een kerk. Wist je trouwens dat in hetzelfde pand op de bovenetage Martinus Nijhoff een tijdlang inwoonde bij freule Van Dam van Isselt met wie hij een relatie had? Nijhoff zette 's morgens nog gekleed in zijn ochtendjas de vuilnisbak buiten.'

Louis: 'Is dat niet de essentie van het huwelijk: wie zet de vuilnisbak buiten? Over kerken gesproken: tegenover ons had je natuurlijk het huis van de fraters bij wie ik ook op school zat, de Gregoriusschool op het Hieronymusplantsoen.'

Caecilia: 'Over die fraters heb ik nog een verhaal. In oktober 1944 moesten alle jongens en mannen tussen 17 en 50 zich melden bij de Duitsers voor de *Arbeitseinsatz*. Daarvan hadden wij er drie thuis - mijn twee oudste broers en de verloofde van mijn zus -, maar die hadden daar natuurlijk geen zin in. Toen is mijn moeder naar de overkant gegaan en heeft aan de frater-prior gevraagd: "Kunt u mijn zonen ook zo'n toog aantrekken en net laten doen of ze fraters zijn?" Hij antwoordde: "Nee, dat durf ik niet, want dan stel ik mijn eigen fraters bloot aan vervolging." Toen heeft ze niet aangedrongen.'

'Er moest iets anders verzonnen worden. We hadden een alleraardigste dienstbode en die heeft de hele ochtend de bel van de voordeur staan poetsen waardoor ze

*De kleine Louis op het achterplaatsje, ca. 1942
Collectie Louis Andriessen*

Herenstraat en omgeving
De buurt van Caecilia en
Louis Andriessen
Kaart uit een onderzoeks-
rapport 1938
HUA, Bibliotheek

- 1 Woonhuis Herenstraat 5
- 2 Catharijnekerk
- 3 Domplein
- 4 Hieronymusplantsoen
- 5 Pieterskerkhof
- 6 Spoorwegmuseum

kon zien waar de moffen waren, want die zochten werkelijk huis-aan-huis. Dan kwam ze waarschuwen: “Ze zijn nu bij nummer 15” en “Ze zijn nu aan de overkant bij de fraters” en vervolgens “Ze zijn al op nummer 7 bij de familie Van Gelder geweest”. Intussen lagen de jongens op het platte dak van de keuken onder een groot zeildoek te bibberen van de angst en kou.’
Louis: ‘Ik zie het nog zo voor me.’
Caecilia: ‘Die keuken was een uitbouw waarvan het dak zich onder het slaapkamerraam van de burens bevond. Toen de moffen zich bij ons melden, zijn de jongens via dat raam, dat open stond, bij de burens naar binnen gekropen en zo aan de *Arbeitseinsatz* ontkomen.’
Louis: ‘Dat zeil had rode en crème-keurige strepen. Gek dat ik me dat nog herinner.’
Caecilia: ‘Er zaten ook zwarte banen in.’

Wat later komt uit een doos een kiekje te voorschijn van Louis op de achterplaats (zie pagina 41).
Caecilia en Louis (tegelijk): ‘Verrek, dat is dat zeil! Waar zou dat gebleven zijn?’

Andriessen met twee s'en

Louis: ‘Met mijn vriendje Guusje Heck verkende ik - dat was na de oorlog - de buurt per step. Voor een dubbeltje of kwartje kon je bij een fietsenmaker in de Lange Nieuwstraat een autoped huren. Wij namen die met houten wieltjes, je had er ook met rubberen banden maar die waren nogal duur. Dan stepten we via de Catharijnesteege en de Nieuwegracht naar onze straat, dat was ook de route van ons huis naar de Catharijnekerk waar mijn vader organist was. We stepten dan verder naar het Lepeleburg en de Oude Kamp waar de vader van Dirkje Kuik een meubelmakerij had.’

‘Voetballen deden we het liefst op kleine pleintjes. Er was een soort inham op de hoek van het Hieronymusplantsoen, je had het plein voor het Spoorwegmuseum en het Pieterskerkhof, daar kon je heerlijk voetballen. Maar dat mocht blijkbaar niet want we werden er ooit met een groepje opgepakt door een politieagent. Die nam ons mee naar het politiebureau aan het begin van de Wittevrouwenstraat. Dat is mij bijgebleven, omdat mijn vriendje Petertje Vos - de latere tekenaar -, mij nog steeds nadraagt dat ik me daar onsterfelijk maakte voor de andere jongetjes. Toen de agent die proces-verbaal opmaakte me vroeg “Hoe heet je?”, antwoordde ik als 8-jarige: “Andriessen met twee s'en en een n”’
Caecilia: ‘Als mama haar naam op moest geven, zei ze dat ook altijd. Niet om uit de hoogte of deftig te

Caecilia en Louis
Andriessen, januari
2006
Foto: Erik Christen-
husz

doen, dat paste helemaal niet bij onze ouders. We hadden het trouwens, zeker in de oorlogsjaren, helemaal niet zo breed. Omdat onze vader zich niet aansloot bij de Kultuurkamer raakte hij het meeste werk kwijt. Hij mocht alleen nog in de kerk spelen - dat gold niet als kunst, maar als religie -, en les geven. Hij heeft zich zijn hele leven te blubber gewerkt, maar probeerde wel altijd 's avonds met zijn gezin aan tafel te zitten.'

Louis: 'Hij was een sterke, briljante persoonlijkheid met een soort proletarisch instinct en scherpe, geestige kritiek op wat hij beschouwde als gewichtigdoenerij van de elite. Wat hij ook had, en daar heb ik vaak wel nadeel van ondervonden, is een eigenaardi-

ge verachting voor geld. Mensen die geld hadden, dat vond hij eigenlijk geen goede mensen. Wij hebben dan ook niet geleerd om met geld om te gaan.'

Caecilia: 'Als er ergens revolutie uitbrak, dan vond hij dat je moest sympathiseren met de rebellen, dan kon je later altijd nog kijken of je dat volhield.'

Louis: 'We vormden een gelukkig gezin, want ook onze moeder was een geweldige vrouw die er alles aan deed om haar kinderen zich artistiek te laten ontwikkelen. Gesina, mijn oudste zusje danste en dan speelde zij op de piano de dansen, Heleen speelde fluit en dan begeleidde zij weer. Ze gaf ons allemaal pianoles en dat deed ze heel speels. Niet

van "nu gaan we aan de vleugel zitten en ga ik je leren hoe het moet", maar: "kom maar, gaan we even aan de piano een spelletje doen". Pas toen we daar niet meer intrapten, kregen we een strenge pianojuf.'

Klokken van de Dom

Caecilia: 'Als we neefjes of nichtjes van buiten de stad te logeren hadden, dan was het bijna vaste prik dat we de Domtoren beklommen. Eenmaal boven kon je ons huis zien en dan zwaaide mijn moeder uit het zolderraam met een grote rode zakdoek.'

Louis: 'Mijn slaapkamertje was op zolder en van daaruit kon ik de toren zien. En horen natuurlijk: die klokken speelden ook onbewust

Voorgevel van
Herenstraat 5 in 1989
HUA, Collectie Beeld-
materiaal

een rol. Ik denk dat ze, net als het orgelspel van mijn vader, invloed gehad hebben op mijn componeren. Dat is moeilijk om precies na te gaan maar mijn liefde voor Strawinsky, die erg veel klokachtige geluiden in zijn muziek gebruikt, heeft daar, vermoed ik, zelfs veel mee te maken.'

'Als kleintje moest ik natuurlijk veel vroeger naar bed dan de rest. Ik hoorde beneden altijd musiceren: er werd piano, fluit, cello gespeeld, gezongen noem maar op. Nu gebeurt het nog regelmatig dat ik bij een bepaalde wending in een stuk van Bach of een Scarlatti-sonate plotseling weer het gevoel krijg dat ik daar op die tweede verdieping van de Herenstraat lig te luisteren. Vreemd genoeg hebben die herinneringen ook vaak met geur te maken. Heel wonderlijk.'

Caecilia: 'Over die klokken van de Dom: vader vertelde ons dat er alleen in Utrecht zulke grote, zware

luidklokken waren. Die werden maar een paar keer per jaar geluid en dan gingen we naar het Domplein. Stond je onder de toren en werd je overdonderd door het gebeier. Ik kreeg er de tranen van in mijn ogen. Voor die ervaring zou ik nog wel naar Utrecht willen gaan.'

Louis: 'Die tranen waren er zeker vlak na de oorlog, toen de luidklokken voor het eerst weer te horen waren en de klokken van het carillon terug gehangen werden. In de jaren daarvoor waren ze verstopt voor de Duitsers die ze anders zeker omgesmolten hadden om er kanonnen van te maken. Ik geloof dat we toen met de hele familie naar het Domplein liepen om ze weer te horen. Dat was erg aangrijpend.'

'Waar onze vader heel wat minder van onder de indruk was, was het verzetsmonument dat een paar jaar later op het plein neergezet werd. Hij vond het geweldig dat er een beeld kwam, maar

moest dat zo'n ontzettend lelijk, stijf rotbeeld zijn? Als broer van de beeldhouwer Mari Andriessen had hij er wel kijk op.'

Gekrompen stad

Louis: 'We zijn in 1950 naar Den Haag verhuisd en ik heb daar en later in het buitenland gestudeerd en me vervolgens als revolutionaire provo-componist in Amsterdam gevestigd. Een bijzondere ervaring had ik met Utrecht ergens begin jaren zestig. Ik was er vermoedelijk, omdat ik een meisje, op wie ik verliefd was, mijn geboortehuis en omgeving wilde laten zien. Ik wist toen zeker dat de hele stad veel kleiner was geworden, dat alle straten en de Nieuwegracht ernstig gekrompen waren. Nu begin ik eraan te wennen dat het gewoon veel kleiner is dan ik het als kind beleefde, maar dat gevoel is nooit meer overgegaan.'

Caecilia: 'Wat mij altijd van Utrecht bij zal blijven, is dat je op het straatniveau van de grachten in de kruinen kijkt van de bomen die op de werf wortelen. Dat vind je toch nergens anders?'

Louis: 'Net als dat stukje gracht bij de Lijnmarkt waar geen kade is en de huizen, net als in Venetië, tot in het water staan. Heel uniek.'

Maurice van Lieshout is zelfstandig gevestigd publicist en redacteur. Daarnaast is hij eindredacteur van het Tijdschrift Oud-Utrecht.

Literatuur

Andriessen, Louis, *Gestolen tijd. Alle verhalen*. Bezorgd en ingeleid door Mirjam Zegers (Amsterdam, Querido, 2002).
Krijnen-van der Sterre, Jetty, *De Herenstraat. Een oude straat met haar bewoners* (Utrecht, Stichting De Plantage, 2005).

Literatuursignalement

LENY JURRITSMA, HET UTRECHTS ARCHIEF

Drie dagen Vollenhoven, een kort overzicht van de geschiedenis van landgoed Vollenhoven in De Bilt / Frieda Heijkoop. Utrecht etc.: F.M. Heijkoop, 2005. 48 p. € 4,50 (te bestellen bij landgoed Vollenhoven: www.landgoedvollenhoven.nl)

Beknopte geschiedenis van Vollenhoven in De Bilt waarbij drie data zijn uitgewerkt die elk een bijzondere fase uit de geschiedenis van het landgoed laten zien: toen Vollenhoven achtereenvolgens een boerderij, een 18e eeuwse buitenplaats de woonplaats van Van der Capellen in de 19e eeuw was.

Oudewater: de camera vergelijkt / foto's van toen E.C. Rahms; foto's van nu Jaap de Wit; samenstelling Nettie Stoppelenburg en Peter den Hertog. [Oudewater]: Geschiedkundige Vereniging Oudewater, 2005. 156 p. ISBN 90 74384048; € 15,- (verkrijgbaar bij de VVV en de Geschiedkundige Vereniging Oudewater)

Fotoboekje over het hedendaags en vroegere Oudewater waarvoor fotograaf Jaap de Wit dezelfde plaatsen fotografeerde als zijn vakgenoot E.C. Rahms rond 1860.

Een nieuwe nederzetting: de onvoltooide geschiedenis van Leidsche Rijn / tekst Dirk van Weelden e.a.; foto's Misha de Ridder en Harold Strak; [tek. Ramon Verberne]. [z.p.]: De Verbeelding, 2005. 144 p. € 29,50 Uitgegeven in het kader van 10 jaar Leidsche Rijn De geschiedenis van Leidsche Rijn geschreven als literaire roman. De belangrijkste archeologische opgravingen in het gebied van de afgelopen tien jaar zijn terug te vinden met behulp van GPS-coördinaten en een uitneembare gebiedskaart. Bevat ook een sprookje van Ingmar Heytze geïllustreerd door Ramon Verberne.

Woudenberg, vijftig jaar in beeld 1955-2005 / [samenst. Ody Honders en Piet

de Kruif; tekst Ody Honders en Henk Moesbergen; foto's Archief Stichting Oud Woudenberg en Cor Roodnat]. Zaltbommel: Aprilis, 2005. 108 p. Uitgegeven t.g.v. het 50-jarig bestaan van de Stichting Oud Woudenberg. ISBN 90 5994 1187; € 18,50

Boekje brengt in beeld wat er in vijftig jaar in Woudenberg is veranderd.

Amersfoort en de industrie: een zoektocht naar het industriële verleden van Amersfoort / [Tjeerd Jansen en Michiel Kruidenier]. Amersfoort: Stichting Industrieel Erfgoed in de stad Amersfoort (Siesta), 2005. 79 p. Met lijst van architecten, aannemers en beeldend kunstenaars. ISBN 90 81029614; € 14,95

Een selectie van op foto's vastgelegde gebouwen en objecten uit het industriële verleden van Amersfoort uit de jaren dertig tot zestig van de 20e eeuw, die werden tentoongesteld tijdens de Open Monumentendag 2004.

Rhenen: een heilige, een burg en een stekelvarken / [tekst J. Stöver; eindred. K.J. Steehouwer; onder red. van A. Vernooy e.a.; foto's en ill. H.P. Deys e.a.; kaarten J.F.G. Eberhardt]. Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 2005. 84 p. (Archeologische Routes in Nederland 48). Uitgegeven i.s.m. de Stichting Het Utrechtse Landschap en de Provincie Utrecht. ISBN 90 76046 37 9; € 8,50

Een wandelroute door het landschap van Rhenen en omgeving die start bij het NS-station, door een stukje oud-Rhenen en vervolgens rond de Grebbeberg. Tevens een uitgebreide uitleg over het ontstaan van het landschap en de geschiedenis van Rhenen.

100 jaar Zonnehof: een landhuis te Bosch en Duin / Mieke Vink-Sluis. Bosch en Duin: [s.n.], 2005. 120 p. ISBN 90 6720 370 X; € 25,- (verkrijgbaar bij de auteur: vinksluis@planet.nl)

De geschiedenis van Villa Zonnehof

en bewoners door de jaren heen met een uitgebreide bouwhistorische beschrijving van het huis. De auteur en haar gezin zijn vanaf 1984 de huidige bewoners.

Enige gegevens over de historie van Maarssen en een wandeling door deze gemeente in het jaar 1916 / J. de Pijper; bew. en van een inl. voorzien door J.H. Sagel. Maarssen: Historische Kring Maarssen, 2005 (Historische Reeks Maarssen 1). 101 p. ISBN 90 807883 1 7; € 7,50 excl. porto (bij de Historische Kring Maarssen)

Bewerking van het originele handschrift van Jan de Pijper (1865-1938) waarin deze allerlei historische gegevens noteerde die hij tegenkwam op een wandeling door Maarssen in 1916. Het boekje bevat zowel de integrale oorspronkelijke tekst van de schrijver als de bewerking ervan.

Schonauwen: boerenleven in zuid-oost Utrecht rond 1800 / W. Thoomes. Culemborg: [W. Thoomes], 2005. 47 p. (verkrijgbaar bij W. Thoomes door overschrijving van € 6,75 op giro 118143) Beschrijving van de leefomstandigheden van de boeren en landarbeiders in het gebied van de polders De Knoest en Groot Vuylcop, samen Schonauwen. Biedt inzicht in de manier van functioneren van het platteland in de eerste helft van de 19e eeuw en daarvoor.

Geveltekens Amersfoort / Cor van den Braber. Amersfoort [etc.]: Bekking & Blitz, 2005. 128 p. € 9,90. ISBN 90 6109 5859

Overzicht van geveltekens in de Amersfoortse binnenstad met een historische beschrijving en afbeelding van elk gevelteken, gepresenteerd in de volgorde van een wandeling.

De beeldengroep in Leeuwenbergh

De twee slapende discipelen

Foto's: M.M. van Zanten, Collectie Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland

Als een vlam tussen twee discipelen staat in Leeuwenbergh een levensgrote biddende Christus. Dat deze expressionistische beeldengroep 'Gethsemane' zich juist daar bevindt, is het resultaat van een aaneenschakeling van onvoorziene en grillige gebeurtenissen.

OLE VAN LUYN

Maker van de beelden is Wilhelm Gross die in 1883 geboren werd in Schlawa (thans Slusk, Polen). Hij studeerde aan de Kunstacademie van Karlsruhe en won in 1908 de Florence-prijs van de Duitse Kunstenaarsbond; hij woonde en werkte drie jaar in Italië. In 1933 werd hij op basis van de Neurenbergse rassenwetten als 'half-jood' aangemerkt en later kreeg hij een expositieverbod. Gross werd lid van de *Bekennende Kirche*, waarvan Dietrich Bonhoeffer

(1906-1945) de bekendste exponent was. Gross stierf in 1974 als burger van de DDR, communistisch Oost-Duitsland.¹

Naar Leeuwenbergh

De beeldengroep was in 1934 tentoongesteld in de *Akademie der Künste* in Berlijn. Ze kreeg aanvankelijk uitstekende kritieken, maar toen bekend werd dat de maker 'niet-Arisch' was, was het daarmee snel gedaan. Drie jaar later kreeg Gross nog enige publiciteit van een ander slag. Het SS-orgaan *Das Schwarze Korps*

publiceerde op 23 december 1937 een pagina met afbeeldingen van zijn werk als afschrikwekkend voorbeeld van *entartete Kunst*: 'Als een neger gedwongen wordt om een Christusbeeld te maken, dan verschilt dat in niets van de afgodenbeelden die we aantreffen in etnografische verzamelingen uit Centraal-Afrika. Evenmin is een beeldhouwer die niet van Arisch bloed is in staat om aan het Christendom en zijn figuren de diepe uitdruktingskracht te geven zoals dat alleen maar aan de Noordse mens in zijn hoogste perfectie gelukt is.' De tirade gaat in deze stijl verder en eindigt met het verwijt aan de kerkbestuurders dat ze er maar niet toe kunnen besluiten om onderscheid tussen de verschillende rassen te maken. Dit tekent de sfeer in Duitsland in die tijd. Het is dan ook te begrijpen dat het veiliger was om de beelden te verbergen in de

kelder van een Berlijns ziekenhuis. Maar in 1939 verhuisden ze naar Utrecht, om in gezelschap van meer groot en klein beeldhouwwerk en grafisch werk van Gross geëxposeerd te worden in het Instituut voor Religieuze en Kerkelijke Kunst, Achter Sint Pieter 14, thans 140.

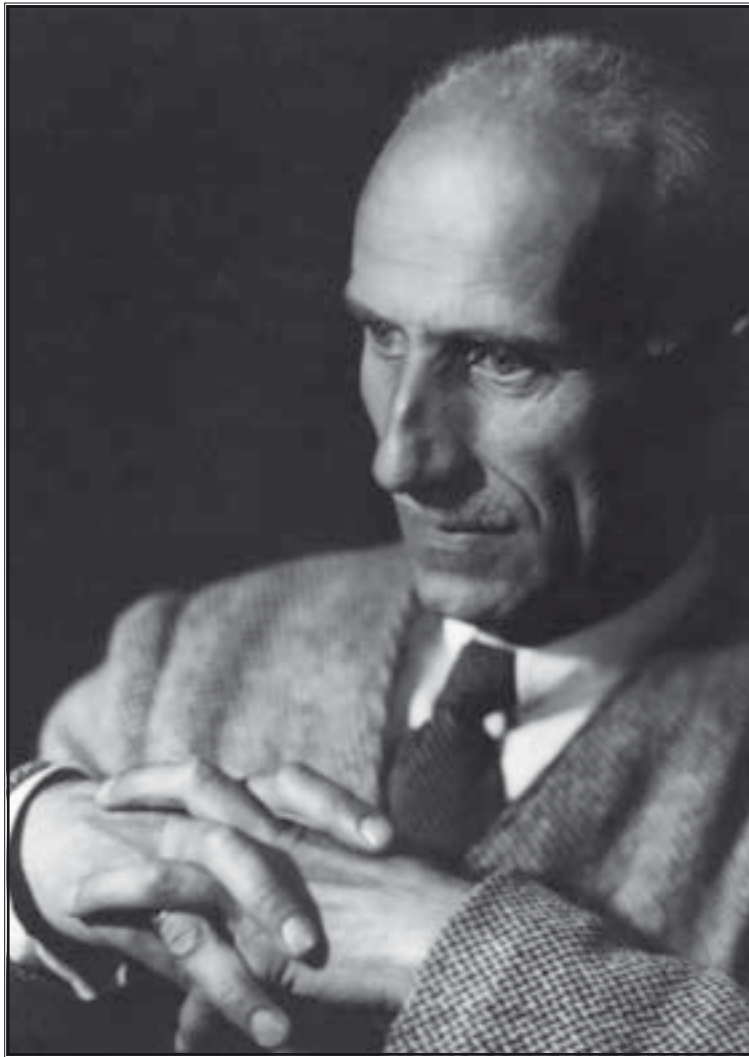
Krantenrecensies en artikelen getuigen van een boeiende tentoonstelling. We zouden meer willen weten van de voorbereiding ervan en van de contacten met Gross, maar het archief van het Instituut (opgericht in 1938 en in 1954 samengegaan met de Prof. Dr. G. Van der Leeuwstichting te Utrecht) is tot nog toe onvindbaar gebleven. Daardoor is het onbekend waar al het andere geëxposeerde werk is gebleven. Maar toen op 10 mei 1940 Nederland in oorlog met Duitsland was - en terugzending van Gross' werken niet meer aan de orde -, vond het Instituut de Leeuwenberghgemeente bereid om aan de beeldengroep een plek in de kerkruimte te bieden.² 'Gastvrijheid werd verleend aan de monumentale groep Gethsemane van den beeldhouwer Wilhelm Grosz', schreef ds. J.R. Immink in het *Jaarboekje 1940* van de NPB afdeling Utrecht, en dank zij die gastvrijheid kwamen de beelden de oorlog door.

'Vijandelijk vermogen'

De beeldengroep was uiteraard als eigendom van Wilhelm Gross naar Nederland gekomen, maar de naoorlogse ontwikkelingen veranderden dat zonder dat Gross daarin iets had te zeggen. Gross was Duitser en alle Duitse eigendommen vielen na de bevrijding onder de jurisdictie van het daartoe opgerichte Nederlandse Beheersinstituut. Op 25 februari 1948 schreef het ministerie van Buitenlandse Zaken aan dit instituut dat Gross via een Nederlandse relatie verzocht had om de beelden terug te zenden met het oog op een tentoonstelling in Berlijn in mei 1948. Buitenlandse Zaken vroeg 'of het moge-

*De Jezusfiguur van de
Gethsemane- beeldengroep
Foto: M.M. van Zanten,
Collectie SKKN*

Wilhelm Gross in 1933
Foto: Vogelsang, Stolp

lijk is dat dezelfde wederom ter beschikking van de auteur worden gesteld en te dien einde naar Duitsland worden overgebracht'. Misschien was het beter geweest als dat verzoek niet gedaan was, want naar uit een eigen interne brief van 11 maart 1948 blijkt had het Beheersinstituut nog nooit van de beeldengroep gehoord, dus haar ook niet onder beheer gesteld. Het nam de beelden in beheer - zij het dat ze in de kerk mochten blijven staan -, en antwoordde dat 'de kunstvoorwerpen, als tevoren toebehorende aan een vijandelijk onderdaan op grond van het Besluit Vijandelijk Vermogen van rechtswege in eigendom van de Staat der Nederlanden zijn overgegaan en onder beheer van het Beheersinstituut staan'. Het legde verder uit dat dit zo was vanwege de *accoun-*

ting rules van de Overeenkomst van Parijs van 14 januari 1946, dat de joodse afkomst van Gross daarin geen verandering bracht en dat teruggave als gevolg zou hebben dat een gedeelte van de herstelbetalingen, gelijk aan de waarde ervan, op de Nederlandse belastingbetaler zou worden afgewenteld.

We mogen aannemen dat toen de Duitse kerkelijke autoriteiten contact hebben opgenomen met de Nederlandse Hervormde Kerk. De archieven van de Raad voor Zaken van Kerk en Overheid beslaan 11 strekkende meter in een depot te Wierden en verkeren in een staat die gericht onderzoek niet mogelijk maakt. Maar uit de archieven van het Beheersinstituut blijkt dat de Gedeputeerde der Nederlandse Hervormde Kerk bij de Overheid op 15 oktober

1948 een brief zond aan het Beheersinstituut met verklaringen betreffende Gross, om aan te tonen dat je van Gross niet kon en mocht stellen dat zijn eigendom onder de noemer van 'vijandelijk vermogen' viel, omdat hij niet met de vijand vereenzelvigd mocht worden. Betoogd werd dat Gross als strijder voor compromisloos verzet vooraan had gestaan en dat hem het leven onmogelijk gemaakt was, omdat hij deels van joodse afkomst was.

'Verfraaiing van ons kerkgebouw'

Ondertussen ging het 'beheren' verder en liet het Beheersinstituut de beeldengroep taxeren. In de archieven van het Beheersinstituut, ondergebracht in het Nationaal Archief, berust een taxatierapport van de firma L. Beeuwkes & Zoon te Amsterdam, makelaars en taxateurs, dat de verkoopwaarde van de beeldengroep op f 1.000,- stelt. Archiefstukken van de firma uit die jaren bleken al lang geleden te zijn vernietigd, en we weten niet hoe dat bedrag is vastgesteld. Maar toen dat bedrag officieel vaststond, kon het bestuur van de Leeuwenberghgemeente overwegen om de beeldengroep aan te kopen. Eind 1949 werd er in drie bestuursvergaderingen over gesproken. Toen mevrouw G.B. Immink-Cost Budde, voorzitter van de Contactkring van vrouwelijke lidmaten Odith ('Ons Doel Is Te Helpen'), meldde dat de kring nog een fondsje van f 800,- 'voor verfraaiing van ons kerkgebouw' had liggen, was de beslissing niet moeilijk. De Leeuwenberghgemeente kocht de beeldengroep van de Nederlandse overheid en werd zo na tien jaar gastvrijheid eigenaresse.

Ontvijanding

Terug naar de pogingen om Gross als eigenaar erkend te krijgen. Mevrouw Hebe Kohlbrugge, secretaris van de toenmalige Duitslandcommissie van de Neder-

landse Hervormde kerk, had zich op 20 september 1949 met een verzoekschrift betreffende Gross tot de Koningin gericht. Het Kabinet der Koningin zond dat door naar het ministerie van Justitie en die schreef er op 5 oktober over aan het Beheersinstituut, dat op de 27e antwoordde met wederom de verwijzing naar het Parijse Akkoord, maar daaraan toevoegde dat het 'met de Regering een overleg heeft geopend om in bepaalde gevallen, tot welke wij ook het geval van betrokkene W. Gross rekenen, van bedoelde regels [...] te kunnen afwijken'.

Wat er toen ging gebeuren heette in het jargon van die naoorlogse jaren de 'ontvijanding' van Wilhelm Gross. Op 19 november 1949 schreef de toenmalige minister van Justitie Wijers aan de Koningin - met verwijzing naar het Akkoord van Parijs -, dat het probleem met Gross was dat hij een Duitser was die tijdens en na de oorlog in Duitsland woonde, maar dat toch in bepaalde gevallen ontvijanding kon worden verleend. Die moest evenwel door de belanghebbende zelf worden aangevraagd bij het Nederlands Beheersinstituut. Deze is toen kennelijk aangevraagd via het bureau van de Gedeputeerde der Nederlandse Hervormde Kerk, want bijna twee jaar later, op 20 oktober 1951 schreef deze aan het Beheersinstituut dat hij nog niets gehoord had. Vervolgens vroeg het Beheersinstituut om gegevens en bewijzen, en die werden op 21 juli 1952 toegezonden.

Naar blijkt uit een conceptbrief aan de Gedeputeerde besloot het Beheersinstituut op 15 september 1952 dat de beeldengroep terug mocht naar de oorspronkelijke eigenaar en de beschikking van de 20e stelde vast dat het vermogen of hetgeen daarvoor in de plaats is gekomen aan Gross kon worden teruggegeven. Driekwart jaar later, op 31 juli 1953, schreef Mr. J. Gerritsen van het bureau van de Gedeputeerde dat de beelden al voor f 1.000,-

verkocht waren aan de Leeuwenberghgemeente. Hij stuurde een machtiging van Gross mee om dat bedrag naar hem, Gerritsen, over te maken. Die machtiging berust niet in het archief van het Beheersinstituut maar gezien het tijdsverloop tussen de beschikking en het verzoek tot overmaking mogen we veronderstellen dat intussen contact was geweest met Gross en dat deze de machtiging had afgegeven. Omdat Gross in de DDR woonde, zullen de contacten daarover vertrouwelijk zijn geweest en buiten het gezichtsveld van de Oost-Duitse overheid zijn gebleven. En van de Nederlandse, mogen we daaraan toevoegen. Er was in de jaren van de Koude Oorlog veel contact tussen de Nederlandse Hervormde kerk en de Duitse Protestantse kerk, maar lang niet alles is daarvan op papier vastgelegd. Op basis van Gross' machtiging aan Gerritsen en van het feit dat dit soort contacten niet zeldzaam waren, mogen we concluderen dat de betaling volgens Gross' wensen is afgewikkeld.

Op 4 oktober 1954 bevestigde het Nederlands Beheersinstituut in een brief aan het ministerie van Justitie dat alles netjes was afgewerkt en dat op 10 september 1953 f 1.000,- aan de gemachtigde van Gross was overgemaakt. Of dat bedrag omstreeks 1950 een fatsoenlijke prijs was voor de beelden, is moeilijk te beoordelen. Er zijn geen gronden om te twijfelen aan de goede trouw van koper, verkoper of taxateur, ook al is de prijs waarschijnlijk vastgesteld zonder overleg met de maker. Die was trouwens op het moment van vaststelling naar Nederlands en naar internationaal recht geen eigenaar meer.

Permanente plek

In 2004 verhuisde de Leeuwenberghgemeente naar de Geertekerk, als 'vrienden' van de Remonstrantse gemeente aldaar. Ze wilde de beeldengroep meenemen, maar in de Geertekerk bleek er

geen geschikte plaats voor te zijn. Het Catharijneconvent werd benaderd, maar daar bestond geen belangstelling voor buitenlandse kunst. Dit museum verwees naar de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland en deze heeft toen in januari 2005 bij de grote Utrechtse binnenstadskerken rondgevraagd of er belangstelling was om de beelden te plaatsen. De Leeuwenberghgemeente had overigens in mei 2004 vernomen dat de Gethsemane-Kirche in Berlijn geïnteresseerd was in overname van de gelijknamige beeldengroep. Deze kerk heeft, vanuit haar pacifistische traditie, in de tijd van de DDR een belangrijke rol gespeeld als centrum van protest en verzet.

Geen van de aangeschreven Utrechtse kerken reageerde positief, maar de Stichting Vrienden van Leeuwenbergh, eigenaresse van het nu voor culturele doelen bestemde gebouw, wilde bij nader inzien de beeldengroep toch binnen het gebouw houden. Daar staat ze nu, niet louter als indrukwekkend kunstwerk, maar ook als getuigenis van een christelijk kunstenaar die maatschappelijk geëngageerd was zoals alleen maar mensen zich konden en kunnen engageren die hun ideaal hoger achten dan hun eigen veilige en rustige bestaan. Bovendien herinnert ze ook aan een stukje *petite histoire* van de naoorlogse rechtsbedeling.

Ole van Luyn is jurist. Hij heeft van 1964 tot 1999 managementfuncties bekleed in oecumenische organisaties in binnen- en buitenland.

Noten

- 1 Uitvoerig over Gross en zijn werk: Natalie Gommert en Dieter Wendland, *Wilhelm Gross, Bildhauer und Prediger, 1883-1974* (Z.p., Wichern-Verlag, 2004).
- 2 Zie over de geschiedenis van het pand Leeuwenbergh: Johanna Maria van Winter, 'Leeuwenbergh, van Pesthuis tot Cultureel Centrum', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 78 (2005) nr.6, 156-160.

Agenda en berichten

Historisch Café

Op *vrijdag 14 april* spreekt Clemens Romijn, musicoloog en schrijver, over Mozart in Utrecht. Het zal niemand ontgaan zijn dat in 2006 de 250e geboortedag van Mozart gevierd wordt. Veel minder bekend is dat Mozart met zijn vader en zus op 16 april 1766 in Utrecht aankwam voor een verblijf dat twee weken zou duren. Op 21 april gaf Mozart een concert in het Bijlhouwersgildehuis aan het Vredenburg.

Een maand later, op *vrijdag 12 mei*, is het de beurt aan de heer P. de Haan, directeur van het Universiteitsmuseum. Hij spreekt over het in gang zetten van nieuwe ontwikkelingen van het museum en de activiteiten daarin. Dit alles onder de titel 'Wetenschapsgeschiedenis en -filosofie; naar nieuwe praktijken in Universiteitsmuseum, Sterrenwacht en Hortus'.

Het historisch café vindt plaats in café Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00 uur, toegang gratis.

Excursie tuinen Huis Vreeden Hoff

Op *zaterdag 13 mei* organiseert de activiteitencommissie een bezoek aan de buitenplaats Vreeden Hoff in Nieuwersluis. Vreeden Hoff dateert uit 1749 en is een van de overgebleven kastelen en buitenplaatsen langs de rivier de Vecht. De Amsterdammer Pieter Trip (1724-1786) gaf de opdracht tot de bouw van dit schitterende huis en liet in 1753 ook het bekende smeedijzeren inrijhek plaatsen, in 1776 gevolgd door de achzijdige theekoepel aan de weg. Aanvankelijk kregen de tuinen een formele aanleg, later zijn ze gemoderniseerd in de landschapsstijl. Vreeden Hoff heeft een oppervlak van 16 ha. en is vanaf zijn ontstaan in particulier bezit geweest. Vertrek per auto (carpooling absoluut noodzakelijk) om 13.30 uur vanaf het (gratis) parkeerterrein tegenover de

Gamma (Thomas á Kempisplantsoen) in Utrecht. Buslijnen 4 en 5, halte Majella-kerk. Stevige schoenen aan te raden, het terrein kan modderig zijn. Maximaal 30 deelnemers. Aanmelden van 9 tot 12 mei bij mevr. P. Vlot-Werner, (030) 220 26 08 (niet per voicemail).

Tegelwandeling Museumkwartier

Op de *zondagen 2 en 9 april* organiseert Frans Landzaat tegelwandelingen in het Museumkwartier en wijde omgeving. Verzamelen om 13.45 uur voor het Utrechts Conservatorium, Mariaplaats 28, vertrek klokslag 14.00 uur. De wandeling duurt circa twee uur. Het is handig om een verrekijker en een strippenkaart mee te nemen.

Opgeven bij Frans Landzaat: (030) 601 12 07, e-mail: f.h.landzaat@hetnet.nl. Er wordt een kleine vergoeding voor deelname gevraagd.

Onthulling gedenkplaat verzet

Op *donderdagmiddag 4 mei* a.s. wordt in het Academieggebouw aan het Domplein een gedenkplaat onthuld ter herinnering aan het in brand steken van de

studentenadministratie in de nacht van 12 op 13 december 1942. De Universiteit Utrecht wil in de vijf hierbij betrokken studenten al haar bij het verzet betrokken stafleden en studenten eren.

Tijdens een voorafgaand symposium spreken Hans Blom, directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, en Klaas van Berkel, hoogleraar geschiedenis te Groningen. Tevens wordt die middag een door studenten vervaardigde film over een centrale figuur uit het Utrechtse universitaire verzet, de in 1945 omgekomen student Wim Eggink, vertoond.

Van 3 tot 13 mei a.s. is in de Boothzaal in de Universiteitsbibliotheek (Heidelberglaan, Uithof) een tentoonstelling over de Utrechtse Universiteit 1940-1945 te zien, getiteld 'Letters laten zich niet knechten' met onder meer uniek materiaal uit Het Utrechts Archief.

'Queens' in Paushuizen

Op 16 februari presenteerde de Utrechtse commissaris van de Koningin, B. Staal in het Paushuizen het schilderij 'Queens' van de kunstenaar Bert van Zelm. Hij maakte het kunstwerk in opdracht van de provincie. De opdracht was om de sterke band van het koningshuis met het historische pand uit te beelden. Van Zelm (1955) koos ervoor vier 'sterke vrouwen' te vereeuwigen: Emma, Wilhelmina, Juliana en Beatrix.

Het kunstwerk is in ieder geval te zien tijdens de Open Monumentendag op 9 september (en als u geluk hebt bij andere gelegenheden). Adres: Kromme Nieuwe Gracht 49, Utrecht.

20 mei: Groot Evenement Vereniging Oud-Utrecht

Excursie naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Een kijkje binnen de 'verboden kringen'

In de afgelopen jaren is er een toenemende belangstelling voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie ontstaan. Terwijl de forten nu vooral de aandacht trekken als indrukwekkende bouwwerken - overblijfselen van een grote defensie inspanning vanaf 1815 -, is het wezen van de waterlinie gelegen in een uitgekiend waterstaatkundig werk van watergangen, dijken en sluizen. Hiermee kon een strook land, 85 km lang en van wisselende breedte onder water worden gezet.

Een laag water van ongeveer 30 centimeter maakte zo'n gebied onbevaarbaar en onbegaanbaar. De forten dienen 'slechts' ter verdediging van die gedeelten die niet onder water kunnen worden gezet, zoals dijken, spoorwegen en rivieren. Om het schootsveld rondom de forten te handhaven, mocht er tot een bepaalde afstand om de forten heen niet in steen worden gebouwd: de 'verboden kringen'. Daarbinnen moest alles snel kunnen worden omgehakt of platgebrand.

In de Tweede Wereldoorlog blijkt dat de Waterlinie

haar strategische betekenis heeft verloren. In aansluiting daarop wordt in 1952 de Ontmantelingswet aangenomen. Sindsdien zijn de forten nog maar van beperkt militair belang. Mede door de nu toegestane begroeiing is er een indrukwekkend rij landschapselementen ten oosten van de stad Utrecht ontstaan. Door haar grote cultuurhistorische, biologische en recreatieve waarde is zij het waard in samenhang te worden behouden en te worden gekoesterd als nationaal erfgoed.

Tijdens deze excursie krijgt u een kijkje in het centrale gedeelte van de Waterlinie. Enige forten en andere sleutelpunten in de omgeving van Utrecht worden per bus bezocht. Een zeer deskundige gids vertelt u krijgs- en waterstaatkundige wetenswaardigheden. In de middagpauze zal uw courage worden gesterkt door een soldatenmaal in Fort Vechten en aan het eind van de oefening zal een borrel u belonen voor uw inspanning en belangstelling voor de toenmalige verdediging van het Vaderland.

Programma

- 8.30 Vertrek met de bus van het Jaarbeursplein. Busrit via A27 naar Schalkwijk, dan via de Lekdijk naar Fort Honswijk.
- 9.30 Bezoek aan Fort Honswijk (verdediging van de Lek en Lekdijk).
- 10.30 Wandelen langs de Vuurlinie, dan met de bus via de Plofsluis naar Fort Vechten.
- 11.30 Lezing in Fort Vechten: 'Sterk water' door de heer Chris Will (auteur van het gelijknamige boek). Fort Vechten verdedigde ondermeer de Houtense Vlake.
- 12.30 Soldatenmaal in Fort Vechten.
- 13.30 Met de bus via het Noorderpark (langs enige forten) naar Fort Rhijnauwen.
- 14.30 Rondleiding door Fort Rhijnauwen (verdediging van Kromme Rijn e.o.)
- 15.30 Met de bus of te voet naar Fort Vechten.
- 16.00 Borrel in Fort Vechten.
- 16.45 Met de bus terug naar het Jaarbeursplein.

Tussen 15 april en 10 mei kunt zich voor deelname aanmelden bij mevr. M. Barreveld (030) 231 28 57. Bij haar kunt u ook terecht voor nadere informatie over deze dag. De inschrijving verloopt in volgorde van ontvangst van uw aanmelding. Door overmaking van €25,- (leden van Oud-Utrecht) of €35,- (niet-leden) op Postbanknr. 56066 t.n.v. de Penningmeester van Oud-Utrecht te Utrecht o.v.v. 'Groot Evenement 2006' maakt u uw aanmelding definitief. Hierna ontvangt u uw deelnamebewijs.

Register Oud-Utrecht jaargang 78 (2005)

Samenstelling: Ron van Antwerpen

AUTEURS, ARTIKELEN EN SERIES

Blankesteyn, Annemarieke

Darwin in Utrecht, p.146-151

Broeyer, Frits

Activiteit van Utrechtse studenten in de illegale pers, p.47-52

Burg, Vincent van der

De Hoogstaangeslagenen in de provincie Utrecht 1848-1917. Op zoek naar de Utrechtse stedelijke en provinciale elite, p.75-78

Haars, Peter

De nieuwe sacramentstoren van de St. Catharinakathedraal, p.152-154

Hart, P.D. 't

'Beziel met medelijden en diepen afkeer'. De Vereniging tot Bescherming van Dieren te Utrecht, 1865-1889, p.97-101

Langenbach, Marian

(a) De nalatenschap van Maria Duyst van Voorhout. De Fundatie van Renswoude, een parel in een arme buurt - deel 1, p.18-22
(b) Het Stads Ambachtskinderhuis en de Fundatie van Renswoude, een bijzondere relatie. De Fundatie van Renswoude, een parel in een arme buurt - deel 2, p.62-68

Lieshout, Maurice van

(a) Oud-Utrecht in 2004, p.23
(b) 'De tommies brommen, de ramen rinkelen'. Het oorlogsdagboek van Jopie van der Veen, p.32-42

Loenen, Rutger

Historische herbergen en cafés in Utrecht 2. Hotel-café de Pyramide van Austerlitz, p.69-71

Lottum, Jelle van, en Marloes Schrover

Choorstraat en Lijnmarkt, migrantenstraten in het 19e eeuwse Utrecht, p.129-133

Rhoen, R.P.M.

Historische herbergen en cafés in Utrecht 1. De herberg Londen in Zeist, p.14-17

Sanders, Ewoud

Van Utrechters en Utrechtersnaars, p.91-96

Santen, Bettina van

Historische herbergen en cafés in Utrecht 4. Opkomst en ondergang van hotel-restaurant Noord-Brabant, p.124-128

Schoemaker, Laurens

De laatste toren van Utrecht, p.6-13

Schrover, Marloes, zie: Lottum, Jelle van

Stoppelenburg, Nettie

Historische herbergen en cafés in Utrecht 3. Herbergen in Oudewater in de 17e en 18e eeuw, p.104-107

Tigelaar, Erik

Pieter de Clercks 'huys van plaisance'. Het eerste buitenhuis op Utrechts grondgebied, p.118-123

Vliet, Joop van

Het verhaal van de vermiste Canadezen in Jaarsveld, p.43-46

Vrugt, Marijke van de

Historische herbergen en cafés in Utrecht 5. Lage Vuursche, ooit boerderij-gerechtskamer, nu café-restaurant, p.161-163

Wiel, Manon van der

Religieus erfgoed als thema Monumentendag, p.90

Winter, Johanna Maria van

Leeuwenbergh van Pesthuis tot Cultureel Centrum, p.156-160

AUTEURS RUBRIEKEN

Antwerpen, R.P.M. van, Register 2004: p.102-103

Blok, P.A., Van de Bestuurstafel: p.4, 60, 88, 116, 144

Jurritsma, Leny, Literatuursignalement: p.24, 79, 108, 136, 155

Werdt, Errol van de, Cultureel Erfgoed: p.5, 61, 89, 117, 145

UTRECHT STAD

6-13 De laatste toren van Utrecht

18-22 De nalatenschap van Maria Duyst van Voorhout. De Fundatie van Renswoude, een parel in een arme buurt - deel 1

32-42 'De tommies brommen, de ramen rinkelen'. Het oorlogsdagboek van Jopie van der Veen

47-52 Activiteit van Utrechtse studenten in de illegale pers

62-68 Het Stads Ambachtskinderhuis en de Fundatie van Renswoude, een bijzondere relatie. De Fundatie van Renswoude, een parel in een arme buurt - deel 2

90 Religieus erfgoed als thema Monumentendag

91-96 Van Utrechters en Utrechtersnaars

97-101 'Beziel met medelijden en diepen afkeer'. De Vereniging tot Bescherming van Dieren te Utrecht, 1865-1889

118-123 Pieter de Clercks 'huys van plaisance'. Het eerste buitenhuis op Utrechts grondgebied

124-128 Opkomst en ondergang van hotel-restaurant Noord-Brabant. Historische herbergen en cafés in Utrecht 4.

129-133 Choorstraat en Lijnmarkt, migrantenstraten in het 19e eeuwse Utrecht

152-154 De nieuwe sacramentstoren van de St. Catharinakathedraal

156-160 Leeuwenbergh van Pesthuis tot Cultureel Centrum

UTRECHT PROVINCIE

- 14-17 De herberg Londen in Zeist. Historische herbergen en cafés in Utrecht 1
- 43-46 Het verhaal van de vermiste Canadezen in Jaarsveld
- 69-71 Hotel-café de Pyramide van Austerlitz. Historische herbergen en cafés in Utrecht 2
- 75-78 De Hoogstaangeslagenen in de provincie Utrecht 1848-1917. Op zoek naar de Utrechtse stedelijke en provinciale elite
- 104-107 Herbergen in Oudewater in de 17e en 18e eeuw. Historische herbergen en cafés in Utrecht 3
- 161-163 Lage Vuursche, ooit boerderij-gerechtskamer, nu café-restaurant. Historische herbergen en cafés in Utrecht 5
- PERSONEN**
- 91 Boon, Leo, in: Sanders
- 118 Buchel, Aernout van, in: Tigelaar
- 118 Clerck, Pieter de, in: Tigelaar
- 146 Darwin, Charles, in: Blanckesteijn
- 146 Donders, Frans Cornelis, in: Blanckesteijn
- 47 Eggink, Wim, in: Broeyer
- 146 Harting, Pieter, in: Blanckesteijn
- 91 Heuven Goedhart, G.J. van, in: Sanders
- 146 Hubrecht, Ambrosius Arnold Willem, in: Blanckesteijn
- 135 Hulzen, A. van
- 69 Lit, H. van, in: Loenen
- 6 Monde, Nicolaas van der, in: Schoemaker
- 32 Ravenswaay, C. van, in: van Lieshout (b)
- 161 Reede, Gerard van, in: van de Vrugt
- 124 Rijksen, R., in: van Santen
- 14 Sain, Jan de, in: Rhoen
- 4 Vathorst, Theo van de, in: Blok
- 32 Veen, Jopie van der, in: van Lieshout (b)

47 Verhagen, Jan, in: Broeyer

18 Voorhout, Maria Duyst van, in: Langenbach (a) (b)

VERENIGING

Agenda en Berichten: 25, 53, 80, 109, 134, 164

Jaarverslag Vereniging Oud-Utrecht 2004: 72-74

Ledenvergaderingen Vereniging Oud-Utrecht: bijlagen bij nr. 3, bij nr. 5

Oud-Utrecht in 2004: 23

Uitreiking Oud-Utrechtprijs, Beleidsplan 2005-2010 en Huishoudelijk reglement: bijlage bij nr. 5

Zie ook auteurs rubrieken (Van de bestuursafel, Cultureel Erfgoed, Literatuursignalement, Register)

COLOFON

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
79e jaargang nr 2 / april 2006 / ISSN 1380-7137

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

LOSSE NUMMERS prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Damplein 9.

DEADLINE AGENDA nummer 3 / 2006: 26 april

REDACTIE M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet, N. Vugts

REDACTIEADRES Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

BIJDRAGEN Sturen aan de redactie. Aanlevering op floppy of via e-mail. Maximale omvang is 3.000 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom

VORMGEVING Jeroen Tirion [BNO], Utrecht

DRUK Rotosmeets Grafiservices

VERENIGING OUD-UTRECHT

VOORZITTER P. Blok

SECRETARIAAT J.T.N. Bartelink

p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 60 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

PENNINGMEESTER Mr. J.J. Degenaar

p/a Tolsteegsingel 14, 3582 AD Utrecht

LEDENADMINISTRATIE Postbank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwat 67, 2715 BB Zoetermeer.

CONTRIBUTIE €25,- per jaar (huisgenoot-lidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

BIJ WELKE NOTARIS VOELT U ZICH THUIS?

U kiest uw huis met uiterste zorg. Daar wilt u zich helemaal op uw gemak voelen. Alles moet bij u passen. De ligging, de uitstraling, de indeling en de mogelijkheden. En dan, na uitgebreid wikken en wegen, blijft er nog maar één keus over... De notaris! Niet zomaar een notaris, maar één waar de deur wijd voor u openstaat. Waar alles draait om persoonlijke aandacht en advies. Om zorgvuldigheid tot in het kleinste detail. Stap daarom gerust bij ons binnen. En voel u thuis.

Hermans Schuttevaer
notarissen

ALTIJD EEN OPEN HUIS.

Maliebaan 81, Utrecht, T. 030-233 66 99. www.hermans-schuttevaer.nl

be Resultive →

PlantijnCasparie
→ Utrecht

Prepublishing > Drukwerk > Direct marketing

T 030-282 28 22 / www.plantijncasparie.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

ERA verkóópt huizen!

LEEUWENBERGH E EUWEN VAN LICHT

Leeuwenbergh's grote lichte zaal met een vloeroppervlakte van 500 m² is uitermate geschikt voor concerten, exposities, inauguraties, promoties, symposia, lezingen, diners, huwelijksvoltrekkingen en huwelijksrecepties. Er kan gebruik gemaakt worden van het orgel en de ommuurde tuin. Naast koffie en thee uit eigen pantry is uitgebreide catering in overleg mogelijk.

Leeuwenbergh is voorzien van sanitair, centrale verwarming en geluidsinstallatie.

De huurprijs van de Leeuwenbergh is vanaf €350,- per dagdeel. Voor meer informatie: bekijk onze website www.leeuwenbergh.org of neem contact op met Mariëtte Postma op 0613 517 740.

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht (030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

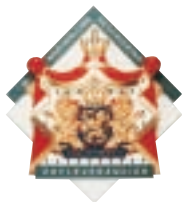
Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank